

İstikbal Gazetesine Göre İzmir İktisat Kongresi

Uğur Üçüncü*

Giriş

Lozan Konferansı'nda barış müzakerelerinin yapıldığı bir dönemde İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in önerisi, Mustafa Kemal Paşa'nın desteğiyle İzmir'de bir iktisat kongresi toplanmasına karar verildi. Hazırlıklar devam ederken Lozan görüşmeleri kesildi. Müzakerelerin kesilmesinin en önemli amili iktisadi mevzulardı.¹ Bu durum iktisat kongresini daha anlamlı hale getirdi. Barış görüşmelerinin tıkanıdığı bir zamanda, gerçekleştirilen kongrede, İtilaf Devletlerine birkaç mesaj verildi. Öncelikle Osmanlı Devleti zamanındaki kapitülasyonların ve imtiyazların devam etmeyeceği vurgulandı. Türkiye'nin tam bağımsızlığına saygı duyulması gerekliliğine dikkat çekildi. Yasalarına uyulması halinde yabancı sermayenin Türkiye'de destekleneceği belirtildi. Diğer taraftan Türkiye'nin yeni idaresinin Bolşevik iktisadi esasları değil millî kapitalist sistemi takip edeceği gösterilerek Batı'nın şüpheleri izale edilmeye çalışıldı. Kongre için seçilen yer ise Yunan işgalinden kurtarılan yakılmış, yıkılmış pek çok yerin önemli bir numunesi idi.

Öte yandan TBMM Hükûmeti, iktisat kongresiyle yeni Türkiye olarak yüzyıllardır ihmal edildiğini ileri sürdüğü iktisadi vaziyeti, millî imkânlarla yeniden ayağa kaldırmayı amaçladı. Bu sürece "iktisadi cihat" adını verdi. Askerî zaferlerin iktisadi zaferlerle taçlandırılmadığı sürece tam bağımsızlığın elde edilemeyeceğini düstür olarak kabul etti. Bu nedenle millî hâkimiyet prensibi doğrultusunda memleketin her noktasından seçilecek temsilcilerin katılımı ve müzakereleri neticesinde belirlenecek Misak-ı İktisadi esasları Türkiye'nin yeni ekonomik yol haritasını belirleyecekti. Böylece her açıdan derin mesajlar ve anlamlar yüklenmiş olan iktisat kongresi İzmir'de 17

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Trabzon/TÜRKİYE, uucuncu@ktu.edu.tr

1 Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 11.

Şubat-4 Mart 1923 tarihlerinde gerçekleşti. Nasıl ki Misak-ı Millî, Millî Mücadele'nin siyasi ve askerî açıdan en önemli kılavuzu olmuşsa, İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen Misak-ı İktisadi de ekonomik açıdan temel metin kabul edildi. Misak-ı İktisadi maddeleri, Kongre gruplarının aldıkları kararlar ve kongrede yapılan konuşmalar İzmir'de Anadolu matbaasında 91 sayfalık risale halinde basıldı.² Basılan bu risale ilgili yerlere gönderildi.³ Özellikle kongreye katılan temsilciler vasıtasıyla Türkiye'nin her köşesine bu risaleler götürüldü. Böylece bütün memlekette, kongrede kabul edilen Misak-ı İktisadi esasları benimsenmek istendi. Fakat büyük oranda hedefler kuvveden filele çıkmadı.

İktisat Kongresi'nin sonraki her yıl toplanması hedeflenmişti. Atatürk Döneminde bir daha iktisat kongresi toplanamadı. İzmir'de ikinci defa 1981'de, üçüncü kez ise 1992'de iktisat kongreleri yapılabildi. Yine İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen millî kapitalist öncelikli sistem yerine özellikle özel sermayenin kılığı, Lozan'dan kalan sorunların çözülememesi, yabancı sermayenin zayıflığı, çıkan küresel ekonomik krizler nedenleriyle kongrede alınan kararlar uygulamadan kaldırıldı ve devletçi ağırlıklı, planlı ekonomi sistemi tercih edildi.⁴

İzmir İktisat Kongresi Türkiye açısından toplanma, verdiği mesajlar ve aldığı kararlar açısından kırılma noktalarından biridir. Bu önemli kongre bütün Türkiye'de olduğu gibi Trabzon'da da yakından takip edildi. O yıllarda kamuoyunun nabzının ölçüldüğü en önemli kitle iletişim aracı gazete idi. Gümüşhane, Rize, Giresun ve Ordu illerini de içeren Trabzon vilayetinde en önemli gazete ise *İstikbal*'di. Gazete Millî Mücadele'nin başlarında Karadeniz'de Pontus tehlikesine karşı Türklerin davasını savunmak ve kamuoyu oluşturmak amacıyla hizmet için Trabzon ve çevresinde Faik Ahmet ve arkadaşı Mehmet Salih Beyler tarafından 10 Aralık 1918'de çıkarıldı.⁵ Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organı mahiyetinde değerlendirilebilecek olan gazete Millî Mücadele'yi destekledi. Özellikle Karadeniz'deki Rum propagandalarına karşı yayın faaliyetini sürdürdü. 27

2 *İktisad Esaslarımız*, Anadolu Matbaası, 1923, s. 1-2.

3 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA), HR. İM. Kutu: 48, Gömlek: 16, lef.1-2.

4 Mehmet Kayıran, Selami Saygın, "İzmir İktisat Kongresi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C 2, S. 5, 2019, s. 28-29.

5 Ömer Sami Coşar, *Millî Mücadele Basımı*, İstanbul 1964, s. 217; Uğur Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, Ankara 2012, s. 47.

Ocak 1921'den itibaren günlük olarak çıkarıldı.⁶

Gazeteyi çıkaranlar ve yönetenlerin neredeyse tamamı Enver Paşa taraftarı İttihatçılardan oluşmaktaydı. Gazete adeta onların sesi mahiyetinde yayınlarını sürdürdü. Millî Mücadele'nin ilk yıllarında Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki TBMM Hükümetini büyük oranda desteklediler. Bununla beraber 1921 yazından itibaren Hükümet tarafından Enver Paşa'nın Batum'dan Trabzon yoluyla Anadolu'ya girme teşebbüsünde rol almakla itham edildiler. Bu suçlama neticesinde Trabzon'da pek çok İttihatçı şahıs ve kurum takibata ve tahkikata uğradı. Buna rağmen *İstikbal* yayınlarında ölçüyü elden bırakmadı. 1922 ve 1923'ün başındaki gelişmeler farklı bir süreci doğurdu. Trabzon'da Kâhya Yahya'nın suikasta uğraması, ardından Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in Ankara'da siyasi cinayete maruz kalması Trabzon'da Mustafa Kemal Paşa aleyhindeki muhalefeti had safhaya taşıdı. Onlar *İstikbal* vasıtasıyla artık doğrudan Mustafa Kemal Paşa'yı eleştiren ve suçlayan şiddetli yazılar kaleme aldılar.⁷ Neticede gazete Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra Trabzon'da oluşan siyasi rekabetin getirdiği neticeden nasibini alarak Takrir-i Sükûn Kanunu'nun birinci maddesine dayandırılarak 8 Mart 1925'te Bakanlar Kurulunun aldığı bir kararla kapatıldı.⁸ Bu çalışmada ana kaynak olarak *İstikbal* gazetesi kullanılarak, kongrenin hazırlıkları, toplanması, kararları sürecinin Trabzon kamuoyuna nasıl aktarıldığı ortaya konacaktır. Ayrıca kongreye dair bakış açıları da gazetede değerlendirme yazıları merkezinden ele alınacaktır.

1. İktisat Kongresi Öncesindeki Son Hazırlıklar

Türkiye'de iktisat kongresi yapılması fikri İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in teklifi ve gayretleriyle gerçekleşti. Mahmut Esat Bey, Büyük Taarruzun hemen ardından Yunan işgalinden kurtarılan yerlerde yaptığı seyahatlerde, memleketin iktisadi ihtiyaçlarını yakından gördü. Uzun yıllardan beri ihmal edilen iktisadi hayatın yeniden canlandırılması adına Türkiye'nin ekonomi uzmanlarının bir araya gelerek müzakere etmelerini ve aldıkları kararları Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) ve Hükûmete bildirmelerinin iyi

6 Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Ankara 2010, s. 186.

7 Trabzon'daki İttihatçıların muhalefetine dair bk. İsmail Akbal, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Serander Yayınları, Trabzon 2008, s. 73-439; Üçüncü, *İttihatçılar*, s. 21-267; Uğur Üçüncü, *Millî Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sıma Kâhya Yahya*, Serander Yayınları, s. 120-377.

8 Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (DABCA), Fon:30.0.18.1, Kutu: 13, Gömlek: 13, Sıra: 5, lef.1.

olacağına inandı. Bunun üzerine 21 Kasım 1922'de Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, ülkenin iktisadi vaziyetini geliştirmek için toplanacak bir kongrede ekonomi uzmanlarının dinlenerek bir program yapılmasının gereğini belirtti. Kongrenin fahri başkanlığını da üstlenmesini önerdi. Mustafa Kemal Paşa, Mahmut Esat Bey'in teklifini memnuniyetle kabul etti.⁹ Bunun üzerine İktisat Vekâleti, kongre için hazırlıklara başladı. İlk olarak kongrenin yeri tespit edildi. Vekâlet, İzmir'de bir iktisat kongresinin toplanacağını Aralık 1922'de bütün vilayetlere resmi tamimle bildirdi.¹⁰

İstikbal gazetesinde İzmir'de bir iktisat kongresinin yapılacağına dair ilk yazı 12 Ocak 1923'te çıktı. Gazete, ilk olarak İktisat Vekâletinin İzmir'de bir iktisat kongresi açılacağını bildirdiğini belirttikten sonra kongreye temsilci olarak katılacakların seçim yoluyla belirleneceğini ve masraflarını ise kendilerinin ödeyeceği özet bilgisini paylaştı. Ardından İktisat Vekâletinin bütün Türkiye'ye olduğu gibi Trabzon'a da gönderdiği tebliği yayınladı. Tebliğde kongre: "İzmir İktisat Kongresi" olarak değil, "Türkiye İktisat Kongresi" şeklinde adlandırıldı. Kongrenin tam tarihi belirtilmeden şubat ayı içinde gerçekleşeceği, açılış gününün ayrıca belirtileceği ve TBMM Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması ile açılacağı duyuruldu. Kongreye gönderilecek temsilcilerin belirlenme esasları da bildirildi. Buna göre her kaza 8 kişiden oluşan "iktisat âlimlerini" (ekonomi uzmanları) seçerek kongreye gönderecektir. Bu kişiler biri tüccardan, biri sanatkârdan, biri işçiden, biri şirket sahibinden, biri bankacıdan ve üçü çiftçiden oluşacaktır. Kongreye iştirak edecek bu temsilciler mahallin en büyük mülkiye memurlarının başkanlığında toplanacak olan ziraat, ticaret odaları ve belediye aza ve reisleri tarafından seçileceklerdir. Temsilciler memleketin ekonomik hayatını canlandırabilecek zekâyâ ve yeteneğe sahip kişilerden olacaklardır. Bundan dolayı temsilcilerin seçilmesinde sadece maddî zenginlik dikkate alınmayacaktır. Kongreye seçilecek temsilcilerin özellikle köylüler arasından olması tercih edilecektir. Seçilenlerden kongreye katılmak istemeyenler olursa onların yerlerine başkaları seçilecektir. Kongreye seçilmeyip katılmak isteyenlerin talepleri ise bizzat ve yazılı olarak başvurmaları halinde memnuniyetle kabul edilecektir. Temsilci seçilenlerin masrafları konusuna da dikkat çekilmiştir. Buna göre kongreye katılacak azaların masrafları devlet tarafından karşılanmayacaktır. Ancak muhtaç olanlarına İzmir'de yatacak yer tahsisinde her türlü kolaylık sağlanacaktır. Kongre, şubat ayında toplanacağından seçimlerin Ocak

9 TBMM Zabıt Ceridesi, C 27, Birinci Dönem, 5.2.1339, Ankara 1961, s. 171.

10 TBMM Zabıt Ceridesi, C 27, Birinci Dönem, 5.2.1339, s. 170.

sonlarına doğru tamamlanmış ve vekâlete sonuçların bildirilmiş olması gereklidir. Kongreye iştirak edecek azalar, seçildiklerine dair vesikaları üzerlerinde bulunduracaklardır. Tebligatın sonunda kongreye katılan azaların görevlerinin ne olacağı ifade edilmiştir. Temsilciler, geldikleri bölgelerin ihtiyaçlarını da gözeterek Türkiye’de iktisadi durumun geliştirilmesinin yolları ve kurulması zorunlu olan iktisadi teşkilatlar hakkında kararlar alacak ve bir muhtıra halinde TBMM’ye ve Hükûmete sunacaklardır. Bundan dolayı temsilcilerinden bölgelerindeki iktisadi ihtiyaçları inceleyerek ve tespit ederek kongreye gelmeleri istenmiştir.¹¹

12 Ocak’ta *İstikbal*, İktisat Vekâletinin bu çağrısının üzerine Trabzon’da kongreye gönderileceklerin belirlenmesi için Trabzon Belediyesinin süreci başlattığı bilgisini paylaştı. Trabzon Belediyesinin, İzmir’de toplanacak kongreye katılmak isteyenlerin bir hafta içinde Belediyeye başvurmalarını ilan ettiğini kamuoyuna duyurdu.¹² 23 Ocak tarihli sayıda ise Trabzon Belediyesinin ve Ticaret Odasının kongrede Trabzon tüccarlarını temsil etmesi için İstanbul’da bulunan Nemlizade Mithat Bey’e teklif yaptıkları yazıldı. Mithat Bey, olumlu cevap vermesi halinde Trabzon’da ilgili komisyonlarda hazırlanan layihalar Nemlizade Mithat Bey’e gönderilecektir.¹³

2 Şubat tarihli sayıda belirtildiğine göre kongreye temsilci seçimi için Valinin başkanlığında Belediye ve Ticaret Odası azaları toplandılar. Toplantıda İstanbul’da bulunan Trabzon tüccarlarından temsilci seçilmesi kararlaştırıldı. Nemlizade Mithat’ın yanı sıra Hacı Hafızade İbrahim, Çulhazade Hüseyin, Hacı Hüseyinzade Hamdi, Muradhanzade Hayreddin, kâğıt tüccarlarından Sadi, Eyübzade Daniş Beyler seçildiler. Kongreye temsilci tayin edildikleri kendilerine telgrafla bildirildi.¹⁴ 11 Şubat tarihli sayıda ise Trabzon’un temsilcileriyle ilgili bir gelişme daha kamuoyuna taşındı. Gazeteye göre kongreye seçildikleri önceden yazılan İstanbul’daki Trabzonlu tüccarlardan Çulhazade Hüseyin hastalığı, Nemlizade Mithat Bey ise Avrupa’ya gitmesi nedenleriyle kongreye katılamayacakları haber alındı.¹⁵

11 “İktisat Kongresi”, *İstikbal*, 12 Ocak 1923, No. 813, s. 1.

12 “İktisat Kongresi”, *İstikbal*, 12 Ocak 1923, No. 813, s. 1.

13 “İktisat Kongresi” İçin, *İstikbal*, 23 Ocak 1923, No. 822, s. 2.

14 “İktisat Kongresi Azaları”, *İstikbal*, 2 Şubat 1923, No. 831, s. 2.

15 “İktisat Kongresi Azaları”, *İstikbal*, 11 Şubat 1923, No. 838, s. 1.

İzmir İktisat Kongresi'ni açacak olan Mustafa Kemal Paşa, 24 Ocak 1923'te İzmir'e gitmek üzere Bursa'dan hareket etti. 25 Ocak'ta Alaşehir'e, 26 Ocak'ta Salihli'ye ve Turgutlu'ya uğradı. 27 Ocak'ta ise Karşıyaka istasyonunda İzmir'e ayak bastı.¹⁶ *İstikbal*, 28 Ocak 1923 tarihli Anadolu Ajansı haberi vasıtasıyla 2 Şubat 1923 tarihli sayısında Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e giderken mola verdiği yerlerde yaptığı konuşmalarını ve karşılanmalarını aktardı. Buna göre TBMM Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa, İzmir'e giden yollarda büyük sevgi gösterileriyle karşılandı. Salihli'de kalabalık bir halk kitlesine hitaben yaptığı konuşmada vatandaşlara çok zulüm gördüklerini, artık bunun tekrar edemeyeceğini belirtti. Tam bağımsızlığa ulaşmak için esaslı tedbirler alınacağını ifade etti. Bu tedbirlerin en önemlisinin ilim ve irfan olduğunu söyledi. Canlarını, geleceklerini ve namuslarını kurtaran Misak-ı Milliye tam anlamıyla bağlı olduklarını belirtti. Misak-ı Milliye kabul ettirmek için Lozan'da çalıştıklarını hatırlattı. Salihli'den sonra mola verilen Kasaba (Turgutlu) İstasyonunda, vatandaşlara hitabında tam bağımsızlık için milletin yardımıyla birlikte sonuna kadar çalışacağını belirtti. Manisa'da yaptığı konuşmada ise bundan sonra gerek kendisinin gerekse arkadaşlarının memleketin saadet ve selameti için var güçleriyle çalışacaklarını söyledi. Mesailerinin başarıyla neticelenmesi için bütün milletin, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da yardımlarının gerekli olduğunu belirtti. Mustafa Kemal Paşa, İzmir'de ise büyük kalabalıklar tarafından karşılandı. Merhûme anneleri Zübeyde Hanım'ın mezarını ziyaret ettikten sonra vatandaşlarla sohbette bulundu. Yaptığı konuşmada annesinin kaybindan çok müteessir olduğunu, fakat bu teessürünü ortadan kaldıran ve kendisini teselli eden bir hususa dikkat çekti. Annesinin baskıcı bir idarenin kurbanı olduğunu söyledi. Artık o idarenin sona erdiğini ve millî hâkimiyetin kurulduğunu belirtti. Yeni idarenin yaşaması için gerekirse canını vereceğini söyledi. Daha sonra on binlerce vatandaşın alkışları ve tezahüratları arasında çiçeklerle süslü bir arabaya binerek Hükûmet Dairesine geçti.¹⁷ Gazeteden anlaşıldığına göre Mustafa Kemal Paşa, 29 Ocak 1923'te saat beşte Uşakizade Latife Hanımefendi ile evlendi. Gelişmenin ayrıntıları Trabzon kamuoyuna duyuruldu.¹⁸

16 Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 320.

17 "Mustafa Kemal Paşa İzmir'de", *İstikbal*, 2 Şubat 1923, No. 831, s. 1.

18 "Nikâh Merasimi", *İstikbal*, 4 Şubat 1923, No. 832, s. 2.

Kongre hazırlıkları sürerken Lozan Barış Görüşmeleri, 31 Ocak 1923'te kesildi, 4 Şubat'ta ise İsmet Paşa Lozan'dan ayrıldı. Görüşmelerin kesilmesinde en önemli amillerden biri kapitülasyonların kaldırılması ile ilgiliydi.¹⁹ *İstikbal*, Lozan görüşmelerinin iktisadi meselelerden dolayı kesintiye uğradığına dair Anadolu Ajansının muhabirinin 4 Şubat tarihli Lozan'dan çektiği telgrafi Trabzon kamuoyuna taşıdı. "İktisadi Esaretimizi İstemekte Israr Etiler" başlığıyla verdiği habere göre İtilaf Devletleri Türkiye'nin iktisadi esaretini isteyerek mali maddelerin kabulünde ısrarcı oldu. İsmet Paşa'nın birinci derecedeki konularda görüş birliğine varılan meselelere dair antlaşmanın imzalanması, ikinci derecedeki konuların müzakerelerine ise devam edilmesi teklifini reddettiler. Sundukları kapitülasyonların devamına dair mali maddelerin hemen kabul edilmesini istediler. 4 Şubat akşamı uzun tartışmalardan sonra Amerika'nın aracılığına rağmen sonuç alınmadı. İngiltere temsilcisi Lord Curzon Londra'ya hareket etti. İsmet Paşa ise dünya barışı adına büyük fedakârlıklarda bulunduğunu, fakat Türkiye'nin hiçbir zaman iktisadi esareti kabul etmeyeceğini belirtti.²⁰ Görüşmelerin kesintiye uğramasının ardından İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti de Lozan'dan ayrıldı.

Lozan Konferansı'nda görüşmeler kesilirken İzmir'deki iktisat kongresinin önemi daha arttı. Zira iktisadi esarete girmeyeceğini ortaya koyan Türkiye, düzenleyeceği kongre ile iktisadi programını belirleyerek Batı'ya önemli mesajlar verebilirdi. Kongre ile bütün zincirlerin kırıldığı, iktisadi bağımsızlık vurgusu yapılmak şartıyla "millî kapitalist ekonomiyi benimsediği" de gösterilerek Batılı devletlerin endişeleri giderilebilirdi.²¹ Mustafa Kemal Paşa, iktisat kongresinin hazırlıkları doğrultusunda kongrenin toplanacağı eski Gümrük Binasını ziyarette de bulundu. Anadolu Ajansı'nın 2 Şubat tarihli telgrafına dayandırılarak verilen habere göre Mustafa Kemal Paşa, bu ziyareti esnasında vatandaşlarla uzunca bir sohbette bulundu. Öğleden sonra saat iki buçukta başlayan sohbet dokuz buçuğa kadar sürdü. Kongre salonu erkekli kadınlı yaklaşık beş binden fazla vatandaşla doluydu. Mustafa Kemal Paşa, öncelikle İzmir'in siyasi ve iktisadi öneminden bahsetti. İzmir'in Yunanlar tarafından işgaliyle bütün milletin galeyana gelerek direnişini artırmasını ve şehrin kurtuluşu için harcanan mesaiyi anlattı. Ardından

19 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul 1976, s. 709.

20 "Azim Müsadâtımıza Mukabil Müttefikler İktisadi Esaretimizi İstemekte Israr Etiler", *İstikbal*, 7 Şubat 1923, No. 835, s. 1.

21 Selek, *age.*, s. 709.

vatandaşların sorularını yanıtladı. “Yeni Türkiye devletinde” kadınların sosyal hayatta erkekler kadar söz sahibi duruma getirilmelerinin, medreselerin, memurların, sanayinin ve ticaretin gerekli ilerlemelerinin sağlanmasının Halk Fırkasının dayanacağı ana esaslar olacağını belirtti. Onun bu sözleri hazır bulunanlarca sevinçle alkışlandı.²²

Lozan görüşmelerinin kesildiği süreçte Mustafa Kemal Paşa, yaptığı demeçlerle Batı’ya ve Yunanistan’a gerekirse askerî harekât yapılabileceğini ve bunda dış desteğin de sağlanabileceği mesajını verdi. Onun bu mesajları *İstikbal* gazetesince Trabzon kamuoyuna taşındı. Örneğin Mustafa Kemal Paşa’nın İzmir’de *Şark* gazetesi başyazarının sorularını yanıtladığı belirtildi. Habere göre Mustafa Kemal Paşa, Hükümetin millî amacının sağlanmasından ibaret olan görevini tamamlamak için gerekli göreceği ve mecbur edileceği her türlü tedbiri alacağını ve olası savaş durumunda askerî harekâtın yapılabileceğini belirtti. Yunanistan’a karşı Balkanlarda bir askerî harekât durumunda Bulgaristan ve Yugoslavya’nın kayıtsız kalamayacağını ima etti. Bu iki devletle Türkiye’nin bir ittifakı olduğu iddialarını yalanlamakla beraber Yunanistan’ın başına buyruk hareketlerine karşı Bulgaristan ve Yugoslavya’nın ilelebet sakin kalamayacağını söyledi. Rusya ile ilişkilerinin ise sıkı ve samimi dostluk esasına dayandığını Afganistan ve İran’la da iyi münasebetlerinin bulunduğunu belirtti.²³

Lozan görüşmelerinin tıkanması ile birlikte Yunanistan İzmir’de düzenlenmesi planlanan iktisat kongresi üzerinden Batı nezdinde Türkiye’nin yeni ekonomik sisteminin yabancı karşıtlığı temelinde olacağı yönünde propagandaya başladı. Yunanistan’ın iktisat kongresini gölgelemeye çalıştığı propaganda Türkiye’de tekzip edildi. 7 Şubat tarihli *İstikbal*, 4 Şubat tarihli Anadolu Ajansı’na dayandırdığı haberine “İktisat Kongresi Hakkında Atina Telsizinin Neşriyatını Tekzip” başlığını attı. Habere göre Atina Telsizi, 1 Şubat tarihiyle yayınladığı bir tebliğde İzmir’de düzenlenecek olan iktisat kongresi programının Türkiye’deki yabancılara tekel ve imtiyaz verilmemesi ve vapur şirketlerinin sahillerde ulaşım yapamamaları konularını içerdiğini belirtti. Aynı tebliğde İstanbul’daki Türk Ticaret Odası azalarının önceleri Ermenilerden, Rumlardan ve Musevilerden oluşurken şimdilerde Türklerin orada hâkim olmaya başladığından şikâyet edildi. Tekzipte Atina Telsizinin

22 “Mustafa Kemal Paşa”, *İstikbal*, 7 Şubat 1923, No. 835, s. 2.

23 “Mustafa Kemal Paşa Şark Gazetesinin Muharririne Mühim Beyanatta Bulunmuşlardır”, *İstikbal*, 7 Şubat 1923, No. 835, s. 2.

bu tebliği verildikten sonra propaganda telgraflarının hangi amaçla hazırlanıp yayıldığına tamamen açık olduğu belirtildi. Türk iktisadi meselelerinin çözümüne dair bir kongrenin öncesinde Yunanistan'ın kıskançlık göstererek uluslararası alanda Türkiye'ye karşı güvensizlik oluşturmaya çalıştığı ifade edildi. Tekzibe göre hâlbuki gerçekler bunların iddia ettiklerinin tam tersidir. İktisat kongresinden amaç Avrupa'nın ve Amerika'nın bilim, teknoloji ve sermaye birikimlerinden daha fazla yararlanmak için onlarla Türkiye arasında hiçbir vasıta olmadan doğrudan ve sürekli temas kurmaktır. Bu da ancak Türkiye'deki yabancılar ile Türkler arasındaki iyi ilişkilerle sağlanacaktır. Türkiye'nin yabancıların biliminden, teknolojisinden ve sermayesinden yararlanmada ne kadar hevesli olduğunun önemli bir göstergesi ve delili Amerika'nın Chester Projesidir. Bununla beraber artık Türkler, kendi aleyhlerinde kullanılan "düşman silahları" için harcanacak paraların araçlar vasıtasıyla Türkiye'de kazanılmasına izin vermeyecektir. Tekzipte İstanbul Ticaret Odası yönetimindeki değişikliğe de değinildi. Türk adını taşıyan İstanbul Ticaret Odasında şimdiye kadar Türkleri temsil edecek gerekçeler bulunmadığı, artık gerekli amillerin oluşmasıyla birlikte yönetimin kendiliğinden şekillendiği belirtildi. Atina Telsizinin iddialarının ise manidar bulunduğu ifade edildi.²⁴

Yunanistan'ın Türkiye'nin iktisadi hedeflerinin yabancı düşmanlığı üzerine oluşacağı iddialarının tamamen boşa çıkarılabileceği yerlerden biri kuşkusuz İzmir'de iktisat kongresi olacaktı. Gerek Lozan kesintisi gerekse bu gibi propagandaların yapıldığı bir süreçte iktisat kongresi hazırlıklarına hız verildi.

Böyle bir zeminde Trabzon'daki Enver Paşa taraftarı İttihatçı muhalefetle yakın ilişki içinde bulunan, TBMM'deki önemli muhaliflerden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, iktisat kongresi girişiminin Meclisin yetkilerinin çiğnenmesi anlamına geldiğini savundu.²⁵ 3 Şubat 1923'te Başvekil Rauf Bey ve İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in cevaplamaları için iktisat kongresine dair bir sual takriri verdi. Sual takririnde İzmir'de bir iktisat kongresinin toplanacağına dair malumatı gazetelerde okuduklarını, kongre toplanma kararının İktisat Vekâletince mi? Bakanlar Kurulunca mı? alındığını, ruznamesinin bulunup bulunmadığını sordu. Kongre nedeniyle pek çok

²⁴ "İktisat Kongresi", *İstikbal*, 7 Şubat 1923, No. 835, s. 2.

²⁵ Sonay Üçüncü, "Ali Şükrü Bey'in Siyasi, İktisadi ve Sosyal Fikirleri", *Ali Şükrü Bey Mücadeleyle Geçen Bir Ömür*, ed. Necmettin Alkan, Uğur Üçüncü, Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 194.

mebusun İzmir'e gideceğini, bu durumun TBMM'de toplantı çoğunluğu meselesini doğuracağına dikkat çekti. Bunlar hakkında İktisat Vekili ve Başvekilden izahat istedi. Ali Şükrü Bey'in takriri 5 Şubat'ta gündeme taşındı.²⁶

İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, 5 Şubat 1923'te, Ali Şükrü Bey'in önermesine TBMM'de cevap verdi. Kongrenin toplanması kararının İktisat Vekâletinin girişimiyle olduğunu belirttikten sonra kongrenin amacını şöyle açıkladı:

İktisat Kongresini toplamaktan maksat efendiler, Türkiye'nin her tarafı bir olduğu halde mesafenin uzaklığından ve yolların fenalığından İstanbul'daki tüccarlarımız Avrupa'nın uzak memleketindeki tüccarları tanıdıkları halde, İstanbul'daki çiftçilerimiz uzak memleketlerdeki çiftçileri tanıdıkları halde, maalesef Erzurum'u, Diyarbakır'ı Bitlis'i tanımayacak kadar feci bir vaziyettedirler. İstedik ki, aynı zamanda büyük içtimada, yekdiğerini tanımayan memleketin öz evlâtları birbirlerini ve memleketin iktisat ihtiyaçlarını bir kere de bir arada düşünsünler, bir arada toplu olarak iktisat işlerini halletsinler. Salâhiyetleri haricinde olan kısımlar hakkında da Büyük Millet Meclisi ve Hükûmetinin, muhtıralar vererek, lâzımgelen cihetlerde nazarı dikkatlerini celbetsinler. Bendeniz, onların mütalâatını pek kıymetli bulmaktayım. Çünkü doğrudan doğruya meslek adamlarıdır. Verdikleri malûmattan hem İktisat Vekâleti hem Büyük Millet Meclisi ve hem de onun Hükûmetinin tenevvür edeceği kanaatinde bulunuyorum.²⁷

Mahmut Esat Bey, konuşmasında ayrıca İktisat Vekâletinin görevinin sadece kongre azalarını teşvikten ibaret olduğunu, kongreye katılacak ekonomi uzmanlarının gündemi kendilerinin belirleyeceklerini belirtti. Bakanlıkça belirlenecek bir gündemle kongrenin çalışmalarının sınırlandırılmasını istemediğini ifade etti. Kongrenin ruznamesinin ise temsilcilerce belirleneceğini söyledi. Kongreye temsilci olarak mebusların da katılmasının doğru bir uygulama olduğunu savundu.²⁸

Ali Şükrü Bey, yaptığı konuşmada İzmir'de toplanacak kongrenin resmi olmadığını, çünkü toplanma kararının TBMM'nin onayından geçmediğini

26 Sula takririne dair zabıtlar için bk. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C 27, Birinci Dönem, 5.2.1339, s. 170-182; A. Gündüz Ökçül, *Türkiye İktisat Kongresi*, Sevinç Matbaası, Ankara 1971, s. 11-29.

27 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C 27, Birinci Dönem, 5.2.1339, s. 171.

28 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C 27, Birinci Dönem, 5.2.1339, s. 171-173, 176-178.

söyledi. Buna karşın hükümetin kongreye resmîyet kazandırmaya çalıştığını savundu. Ona göre kongre tavsiye mahiyetinde olmalı ve Hükümetin girişimiyle yapılmamalıdır. Hükümet eliyle yapılmış bir kongre örneği dünyada yoktur. Meslek sınıfları özgür şekilde kendi aralarında kongreler düzenlemelidirler. Sadece özgürce düzenlenen kongreler iktisadi yönden verimli kararlar alabilirler. Türkiye'nin iktisadi politikasını belirleyebilecek yegâne kurum TBMM'dir. Ali Şükrü Bey, sonuç alınamayacağına inandığı İzmir İktisat Kongresi için harcanacak paranın ise israf olacağını belirtti. Çözülmesi gereken birçok mesele varken İktisat Vekâletinin böyle bir kongre peşinde koşmasının lüks olduğu görüşünü savundu. Ona göre iktisat kongresi şayet istişârî bir kongre ise 2.000 kişi yerine 20.000 kişinin fikri alınmalıdır. Ülke ekonomisini yakından tanıyan uzmanlar, görüşlerini Hükümete bildirmelidirler. İktisat Vekâleti ise kuracağı bir komisyon ile Vekâlete ulaşan görüşleri değerlendirip sonucu TBMM'ye sunmalıdır. Meclis, vekâletten gelen sonucu müzakereden sonra ret veya kabul etmelidir. Ali Şükrü Bey, kongreye çok farklı meslek gruplarının katılmasını da eleştirdi. Farklı sınıfların temsilcileri uzman olmadıkları konularda görüş bildirirlerse bir keşmekeş yaşanabileceğini belirtti.²⁹ Ali Şükrü Bey'in bu sözleri üzerine Başvekil Rauf Bey de kısa bir cevapta bulundu. İktisat vekilinin konuya açıklık getirdiğini belirttikten sonra kongrenin ülkenin iktisadi hayatı için olumlu olacağı görüşünü savundu. Kongrenin başlangıçta Ankara'da toplanması düşünüldükçe nakliye vasıtaları nedeniyle İzmir'e alındığı b ilgisini de paylaştı.³⁰ İktisat Vekili Mahmut Esat Bey ise son olarak farklı mesleklerden oluşan bir kongrenin keşmekeş yaratmayacağını, herkesin kendi uzmanlık alanlarına katkı sağlayacağını, başta İsviçre olmak üzere dünyanın değişik yerlerinde bu tür kongrelere rastlandığını belirtti.³¹

Mecliste Ali Şükrü Bey'in bu fikirleri Trabzon'da *İstikbal* gazetesinde benimsenmedi.³² Gazete, Ali Şükrü Bey'in Meclisteki bu çıkışını sayfalarına

29 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C 27, Birinci Dönem, 5.2.1339, s. 173-176; S. Üçüncü, agb., s. 195-196.

30 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C 27, Birinci Dönem, 5.2.1339, s. 178-180.

31 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C 27, Birinci Dönem, 5.2.1339, s. 181-182.

32 Ali Şükrü Bey'in de itirazları iktisat kongresinin açılmasıyla sona erdi. *Tan* gazetesinde 28 Şubat 1923'te "İktisat Kongresi" başlıklı yazısında, açılan iktisat kongresinin ülkenin ekonomik kalkınmasına temel olması temennilerinde bulundu. Herkes gibi kongreye katılan uzmanların iktisadi kalkınma için gerekli tedbirleri alma sorumluluğuna dikkat çekti. Kongrenin alacağı kararlarla milli ekonominin gelişeceğine inandığını ifade etti. Bk. Ali Şükrü, "İktisat Kongresi", *Tan*, 20 Şubat 1923, No. 28, s. 1; 9 Mart 1923 tarihli sayıda ise "İktisadi Misak" başlıklı

da taşıyarak kongreye dair gelişmeleri aktarmaya devam etti. *İstikbal*, Ankara özel muhabininin 7 Şubat tarihli telgrafına dayandırdığı haberinde İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in Ticaret Genel Müdürüyle birlikte İzmir'e hareket ettiklerini bildirdi.³³ Mahmut Esat Bey, kongreye katılmak için farklı mahallerden gönderilen 150 temsilci ile birlikte 11 Şubat'ta İzmir'e ulaştı.³⁴ İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in Kongre için İzmir'e hareketi üzerine 6 Şubat 1922'de, dönüşüne kadar bakanlığa vekâleten Nafia Vekili Feyzi Bey getirildi.³⁵

Öte yandan Lozan Görüşmelerinin kesilmesi yeniden harp durumunun yaşanabileceği olasılığını da doğurunca Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan İzmir İktisat Kongresi hazırlıklarını yakından takip ederken diğer taraftan askerî hazırlıkları ihmal etmedi. 6 Şubat tarihli sayıda Ankara özel muhabininin 4 Şubat tarihli telgrafına dayandırılan haberde Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Şubat'ta Türk ordusunu teftiş üzere Balıkesir'e hareket ettiği bilgisi paylaşıldı.³⁶ Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki mebuslar 8 Şubat'ta saat on birde otomobillerle Balıkesir'den hareket ederek saat dört buçukta Balya'ya vardılar. Mustafa Kemal Paşa, önce Balya'daki askerî kuvvetleri teftiş etti ve resmigeçidi izledi. Bir gece konakladıktan sonra 9 Şubat'ta öğleden sonra saat beşte Edremit'e geçti.³⁷ 10 Şubat'ta saat dokuzda Edremit'ten Balıkesir'e, geçti. Balıkesir'den itibaren Soma, Kırkağaç, Akhisar, Manisa, Menemen ve diğer istasyonlarda sevgi gösterileriyle karşılanan Paşa, güzergâhındaki askerî kuvvetleri teftiş etti. Mustafa Kemal Paşa, öğleden sonra İzmir'e döndü.³⁸ İsmet Paşa'ya gönderdiği yazıda kongreyi açmak üzere 15 Şubat'ta İzmir'de bulunmak zorunluluğunu belirtti. 19 Şubat akşamı Ankara'ya hareket edeceğini ifade etti.³⁹

yazısında kongrenin aldığı kararları başarı olarak gördüğünü belirtti. Kongrenin aldığı kararlarla millete bir mefkûre kazandırdığını yazdı. Bk. Ali Şükrü, "İktisadi Misâk", *Tan*, 9 Mart 1923, No. 43, s. 1.

33 "İktisat Vekili Gitmiş", *İstikbal*, 8 Şubat 1923, No. 836, s. 1.

34 "Mustafa Kemal Paşa İzmir'e Avdet Ettiler", *İstikbal*, 14 Şubat 1923, No. 841, s. 1.

35 BCA., Fon: 30-10-10-0, Kutu: 5, Gömlek: 29, Sıra 17, lef.1-2.

36 "Mustafa Kemal Paşa", *İstikbal*, 6 Şubat 1923, No. 833, s. 1.

37 "Mustafa Kemal Paşa", *İstikbal*, 12 Şubat 1923, No. 839, s. 1.

38 "Mustafa Kemal Paşa İzmir'e Avdet Ettiler", *İstikbal*, 14 Şubat 1923, No. 841, s. 1.

39 BCA., HR. İM. Kutu: 16, Gömlek: 62, lef.1-2.

İzmir'e ulaşan Mahmut Esat Bey ise basın aracılığıyla kongrenin amacını kamuoyuna duyurdu. *İstikbal*, birkaç gün sonrasında İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in kongrenin amacına dair İzmir'de gazetecilere verdiği demeci yayınladı. Gazeteye göre 13 Şubat'ta Mahmut Esat Bey, İzmir basın temsilcilerini kabul ederek kongrenin amacını izah etti. Anadolu Ajansı'na da ayrıca bir beyanatta bulundu. Beyanatında kongrenin, milletin ve memleketin iktisadi ihtiyaçlarını ve mevcudiyetini incelemek ve ileriye dönük iktisadi yol haritalarını belirlemek ve aynı zamanda ülkenin farklı ve o ana kadar birbirine yabancılaşmış iktisatçılarını birbirleriyle tanıştırmak ve yakınlaştırmak amacıyla toplandığını belirtti. Böyle bir hedef için toplanacak ilk kongrenin Hükûmetin kılavuzluğunda gerçekleştiğini ifade etti. Fakat bundan sonraki her sene kongreyi ilgililerin kendi girişimleriyle düzenleyeceklerini söyledi. Bazı Yunan gazete ve ajanslarının kongre aleyhinde propaganda yaptıklarını, Türkiye'yi yabancı sermayeye düşmanmış gibi göstermeye çalıştıklarını belirterek bunların tamamen iftira olduğunu vurguladı.⁴⁰

İstikbal gazetesi, bir taraftan İzmir İktisat Kongresi öncesindeki gelişmeleri Trabzon kamuoyuna aktarırken diğer taraftan kongreye dair Trabzon'un ekonomi uzmanlarının değerlendirme yazılarını sayfalarına taşıyordu. Yazarlar, bu yazılarıyla iktisat kongresinin ne için önemli olduğuna ve desteklenmesi gerektiğine dair Trabzon kamuoyunu yönlendirmekteydi. Gazetede yazılardan biri kongre öncesinde Trabzon'da ticaret uzmanlarından N. imzasıyla "İzmir'de Kışad Edilecek İktisadi Kongre Münasebetiyle" başlığıyla kaleme alındı. Yazıda kongrenin önemi kabul edilmekte, çözüm önerileri sunulmakta, ayrıca örtülü eleştiriler yapılmaktaydı. Öncelikle İzmir'de açılacak olan kongrenin gerçekten Türkiye'nin iktisadi ihtiyaçlarına çözüm olabileceği belirtildi. Kongrenin toplanması ve her sene tekrarı halinde hayırlı sonuçlar doğurabileceği inancı paylaşılarak herkes "bu hayırlı girişime" katılmaya ve destek vermeye çağrıldı. İktisat uzmanların memleketin ihtiyaçları doğrultusunda çözüm odaklı teklifler sunmaları istendi. Ticaret uzmanı olan N. müstearını kullanan yazar, bu ifadelerin ardından üç maddede sıraladığı bazı hususlara ve çözüm önerilerine dikkat çekti.

İlk olarak yazar ticaret ve iktisat piyasasında savaş durumunun sonucu olarak birçok boşlukların ortaya çıktığının herkesçe bilindiğini belirtmektedir. Bu boşlukların memlekete faydalı şekilde doldurulması gerektiğini yazmaktadır. Eğer kendilerinin bunu yapmamaları ve yapmaya teşebbüs eylememeleri

40 "İktisat Kongresi", *İstikbal*, 16 Şubat 1923, No. 843, s. 1.

halinde yabancıların büyük bir gayretle yeniden ülkenin ticaretine hâkim olmalarına sebebiyet verileceği tehlikesine dikkat çekmektedir. Yazara göre Türkiye’de iş ve ticaret yapmak için sermayeye ve benliğe (bireysel girişim) gerek vardır. Öyle ki sermayenin ve özel teşebbüsün iktisadi ve ticarî hayattaki gereklilikleri bütün herkesçe de malumdur. İktisadi ve ticarî sahada büyük işler yüksek sermayelerle yapılabilir. Bu durum Türkiye’nin sınırlı iktisadi varlığıyla çelişmektedir. Yazar, bu gerçek karşısında küçük ölçekli sermayelerin birleştirilerek büyük iktisadi girişimlerde kullanılabilmesi görüşünü savunmaktadır. Ona göre güçlü ve bir o kadar da namuslu girişimcilerin küçük sermayelerinin büyük işlerde kullanılabilmesi için Türkiye’de, özellikle anonim ve kooperatif şirketlerin fazlaca kurulmasına önem verilmesi gerekmektedir. İlk olarak anonim şirketlerin kurulması gerekliliğini Almanya örneğiyle açıklamaktadır. Yazara göre Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı’ndan önce ve kısmen o gün bile ihraç ettiği malların yüzde doksanı anonim şirketlerce üretilmektedir. Türkiye’de ise anonim şirketlerin kurulması için gerekli kanunların ve nizamnamenin bulunmasına rağmen teşebbüs sahiplerinin sayısı çok azdır. İkinci olarak kooperatif şirketlerin gerekliliğine dikkat çekmektedir. Yazara göre küçük ölçekli sermayelerin iştirakiyle kurulacak şirketlerin birisi de kooperatiftir. Kurulacak kooperatif şirketlerinin Birinci Dünya Savaşı’nda İstanbul’da teşkil edilen ve daha sonra kapanan şirketlere benzetilmemesi lazımdır. Kanunlara göre bu gibi şirketlerin de güçlü bir şekilde kurulması için önemli fasıllar ayrılması gerekmektedir. Her meslekten, her sanattan ve her sınıftan vatandaşlar kendi şartlarına uygun şekilde kooperatif şirketler teşkil edebilmelidir. Yazar, kooperatif konusunda çok ilerlediğini iddia ettiği Rusya’yı örnek vermektedir. Onların kooperatifin karşılığı olan sovhöz teşkilatının örnek olarak alınmasını tavsiye etmektedir.

Yazar, sermayenin nasıl karşılanacağına dair önerilerini aktardıktan sonra ikinci maddede ekonomik atılımda elzem gördüğü bireysel girişim ruhuna değinmektedir. Bunun olmaması halinde sermayenin işe yaramayacağını belirtmektedir. Yazara göre ekonomide bireysel girişim ruhunun sağlanabilmesi için okullarda iktisat ve ticaret konularına yeterince önem verilmesi gereklidir. Her vilayet merkezinde bulunan Sultani Mekteplerine mecburi ticaret sınıfı eklenmelidir. Buralarda özellikle ticaret ve banka işlemlerinin öğretimi uygulamalı şekilde verilmelidir. Yine her vilayette bir “Ticaret Mekteb-i Âlisi” (Ticaret Yüksek Okulu) açılmalıdır. Bu okullara öğrencilerin kayıt yapmaları teşvik edilmelidir. Okullarda teorik ve uygulamalı

ticaret dersleri verilmelidir. Böylece sermayenin kullanılabilmesinde hayati olan bireysel girişim ruhunun kaynakları sağlanmış olacaktır. Aynı zamanda Türkiye’de ilkokulların zorunlu hale getirilmesi de bütün bu girişimlerle olumlu şekilde ilişkilidir.

Yazar son olarak ekonomiyi yönetenlerin liyakat meselesine değinmektedir. İktisat Vekâletindeki kişilerin kesinlikle gerekli eğitimleri almış, liyakatli ve yetenekli kişilerden seçilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ancak liyakat sahibi oldukları anlaşılanların vazifeye alınmalarını istemektedir. O, bu ifadesiyle İktisat Vekâletinde görev alanların liyakat sorununa dikkat çekmektedir. Yazısını tamamladıktan sonra iktisat kongresine azami ölçüde önem verilmesini istemektedir. Yapılacak kongrede tartışılacak konuların çok geniş ve memleketin geleceği açısından hayati olduğuna dikkat çekmektedir. Özetle idarecilerin kongreye ne kadar fazla önem verseler de az olacağını belirterek yazısını sonlandırmaktadır.⁴¹

İstikbal gazetesinde İzmir İktisat Kongresi’ne dair çıkan diğer yazı 14 Şubat tarihli ve Bayburt Çiftçi Mümessili M. Tevfik imzalıdır. Tevfik Bey, yazısının başında Birinci Dünya Savaşı’nın Princip’in silahından çıkan mermiden patlamadığını, senelerden beri biriken rekabetin özellikle de devletlerin iktisadi menfaatlerinin çatışması nedeniyle çıktığını belirtmektedir. Birinci Dünya Savaşı’ndan galiplerin dahi büyük yıkımla çıktıklarını Avrupa’nın baştanbaşa sarsıldığını ve ekonomisinin bozulduğunu yazmaktadır. Yazara göre böyle bir ortamda Türkiye’nin de siyasi, içtimai ve iktisadi amacını takviyeye çalışmaya, millî iktisat usulünü hâkim kılmaya gayret göstermesi zorunluluktur. Tam hâkimiyet için Türkiye’de iş hayatını modernleştirmek ve geliştirmek gerekmektedir. Yazar bunun sağlanması için bir program hazırlanması gerektiğini belirtmektedir. Bu programın şahsi fikirlerle değil umumi bir millî mefkûre halinde uygulamaya koyulmasının daha uygun olduğunu, bugün veya yarın açılacak iktisat kongresine vatanın her tarafından temsilcilerin davet edildiğini yazmaktadır. Kongrenin resmen bir programının yayınlanmamışken, amacından ve neticesinden bahsedilemeyeceğini ifade etmektedir. Bireysel sermaye ve mesainin memleketi kalkındıramayacağı gibi, bireysel fikir ve düşüncelerin de milleti idare edemeyeceğinin bir gerçek olduğu düşüncesini savunmaktadır.

41 N., “İzmir’de Küşâd Edilecek İktisadi Kongre Münasebetiyle”, *İstikbal*, 28 Ocak 1923, No. 829, s. 1-2.

Tevfik Bey, kongrenin önemine dair yazısına devamla Türkiye'nin her tarafındaki farklı ihtiyaçları bizzat mahallinde gören temsilcilerce bir araya gelinerek ekonomik meselelerin tartışılması ve sonuçlarının memlekete modern ve hayati menfaatler sağlayacağına inancını belirtmektedir. Milletini kendi yağıyla kavru olarak sınırlı sermayesiyle çok iş görebilmenin çarelerini arayacağını yazmaktadır. Yazısının sonunda küçük sermayelerin nasıl bir araya getirilerek büyük işlerde kullanılabileceğini ortaya koymaktadır. Ona göre dünyada az para ile büyük işler yapmak, teşkilatlanma sayesinde çok para ile büyük işler görmekten daha kolay olabilmektedir. Tek bir kişinin küçük sermayesi, büyük işler için yetersiz kalsa da yüzlerce, binlerce kişinin az sermayesi önemli miktarda yekûn teşkil ederek büyük işler görebilecek birikime ulaşır. Yazar birden fazla kişinin bir araya gelmesiyle toplanan paranın, tek bir kişinin parasından daha az olsa dahi, ondan daha önemli ve güvenilir olduğu fikrini savunmaktadır. Yazara göre birçok kişinin sermayesinin birleşmesiyle oluşan parayla iş yapmak aynı zamanda sosyal hayatta birlik ve beraberliğin sağlanmasında etkilidir. Yazar yazısının sonunda kongrenin kararlarını sabırsızlıkla beklerken köylere kadar memleketin her tarafında kooperatiflerin yapılması ve ekonomik meselelerin çözülmesinin en birinci konu olarak kabul edilmesi isteğini paylaşmaktadır. "Vakit nakittir" ifadesini kullanarak bir an önce iktisadi meselelerin kongrede hazırlanacak bir program dâhilinde çözülmesi arzusunu ortaya koymaktadır.⁴²

2. Kongrenin Açılışı ve Faaliyetleri

İzmir İktisat Kongresi'nin, 15 Şubat'ta açılması kararı alınmıştı.⁴³ Fakat o gün geldiğinde kongre toplanamadı. *İstikbal* gazetesi, Ankara'dan özel muhabirinden aldığı telgrafa dayandığı haberde kongrenin 15 Şubat'ta açılması kararlaştırılmasına rağmen 17 Şubat Cumartesi gününe ertelendiğini belirtti. Ayrıca İzmir'de kongre için 700 temsilcinin bulunduğunu ve İzmir Belediyesi tarafından onların şerefine bir ziyafet verileceği de kamuoyuna duyuruldu.⁴⁴ Ziyafetin 15 Şubat'ta öğleden önce saat on buçukta kongrenin toplanacağı binada verileceği ayrıntısı da duyuruldu.⁴⁵

Kongrenin son hazırlıkları Anadolu Ajansının telgraflarına dayandırılarak Trabzon kamuoyuna aktarıldı. Gazeteye göre kongre binası içindeki

42 M. Tevfik Bey, "İktisat Kongresi Münasebetiyle", *İstikbal*, 15 Şubat 1923, No. 842, s. 2.

43 BOA., HR. İM. Kutu: 16, Gömlek: 62, lef.1-2.

44 "İktisat Kongresi", *İstikbal*, 18 Şubat 1923, No. 844, s. 1.

45 "İzmirde İktisat Kongresi İçin Hazırlıklar ve Ziyafetler", *İstikbal*, 18 Şubat 1923, No. 845, s. 2.

hazırlıkların tamamlanması için çalışmalar devam etmektedir. O ana kadar gelen, hububat ve diğer mahsullerden başka mensucat, ıtriyat, dericilik, sabunculuk, halıcılık, fotoğraf gibi sanayi ile ziraat ve sair şubelere ait numuneler, hazırlanan ticaret şehrinin yarısını doldurmaktadır. İzmir Sanâyi-i Nefise temsilcileri de şehre çok sayıda tablolar getirdiler. Fransız Şark Ticaret Müessesesi, muhtelif sistemlerle aydınlatma aletleri ve edevatıyla birçok eşya sergilediler.⁴⁶

Gazetenin verdiği haberden kongre tertip heyetinin bir program hazırladığı da anlaşılmaktadır. Buna göre kongre 15 Şubat'tan 17 Şubat'a ertelendi. Son gelenlerle birlikte 15 Şubat'ta İzmir'de toplanan temsilcilerin sayısı 1.000'e yaklaştı. Toplanacak olan kongrede kimlerin nerede oturacakları da belirlendi. Programa göre kongre binasının sağ tarafı tüccarlara, sol tarafı işçilere, merkezi çiftçilere ve onların arası sanayi temsilcilerine ayrıldı. Kongrenin açılışında ilk olarak şehir adına Belediye temsilcisi konuşma yapacaktır. Ardından Mustafa Kemal Paşa ve İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, birer nutuk çekeceklerdir. Kongrede encümenler oluşturulacaktır. Encümenler tarafından hazırlanacak takrirler kongre genel heyeti tarafından incelenecek, müzakere edilecek ve oya sunulacaktır. Kongre temsilcileri tarafından kongre heyetine sunulacak takrirlerin müzakereleri için bir gün tahsis edilecektir. Kongre bitmeden önce dört kişilik bir heyet seçilecektir. Bu heyet kongre kararlarını ve muhtıralarını hükümete sunacaktır. İkinci kongrenin toplanmasına kadar birinci kongrenin aldığı kararlar doğrultusunda şahsi teşebbüs ile yapılacak işleri sonuçlandırmaya çalışacaktır. İzmir'de farklı sanayi kuruluşlarında çalışan Türk kadın işçileri de kongreye temsilci seçilebilecektir.⁴⁷

Nihayet kongre 17 Şubat'ta açıldı.⁴⁸ *İstikbal* 19 Şubat tarihli sayısında 18 Şubat'ta Ankara'dan özel muhabirin iki cümlelik kısa telgrafına dayanılarak kongrenin açıldığını ilan etti. Telgrafta ayrıca Rus temsilcisi Aralov ve Azerbaycan temsilcisi Abilov'un mektuplarının da kongrede alkışlarla okunarak kendilerine teşekkür yazısı kaleme alınması kararının verildiği belirtildi.⁴⁹

Gazete, kongrenin açılışına dair tafsilatı ertesi günkü sayısında Anadolu Ajansı'na dayandırarak Trabzon kamuoyuna taşıdı. Haberde kongreden ilk

46 "İzmir'de İktisat Kongresi İçin Hazırlıklar ve Ziyafetler", *İstikbal*, 18 Şubat 1923, No. 845, s. 2.

47 "İzmir'de İktisat Kongresi İçin Hazırlıklar ve Ziyafetler", *İstikbal*, 18 Şubat 1923, No. 845, s. 2.

48 *İktisad Esaslarımız*, s. 1.

49 "Kongre Açıldı", *İstikbal*, 19 Şubat 1923, No. 845, s. 1.

defa İzmir İktisat Kongresi şeklinde bahsedilmesi kayda değerdir. O ana kadar Türkiye İktisat Kongresi, İktisat Kongresi şeklinde anılmıştı. Gazetenin aktardığına göre 17 Şubat'ta İzmir İktisat Kongresi saat on buçukta Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında açıldı. Çiftçi, tüccar, sanayi erbabları ve işçi temsilcileri olmak üzere 1.000'den fazla temsilcinin dışında 500'ü aşkın kadın olmak üzere 3.000'den fazla izleyici, mülki reisler, komutanlar, Azerbaycan ve Rusya sefirleri, İzmir'de bulunan yabancı ülke temsilcileri, kongre binasında hazır idiler. Öncelikle belediye adına Haydar Rüşdi Bey, temsilcilere kısa bir hoş geldiniz konuşması yaptı. Ardından Mustafa Kemal Paşa geçici olarak yürüteceği başkanlık kürsüsüne çıktı. Türkiye'nin iktisadi siyasetine dair uzunca bir konuşma yaptı. İktisat Vekili Mahmut Esat Bey de bir nutuk çekti.⁵⁰ Onların konuşmaları sıklıkla alkışlarla karşılandı. Konuşmaların ardından Mustafa Kemal Paşa, kongre için seçilecek bir genel başkandan başka mevcut dört guruptan ayrı ayrı birer başkan vekilleri seçmelerini kongre heyetine tebliğ etti. Akşama Ankara'ya dönmek mecburiyetinde olduğundan dolayı toplantıya katılamayacağını üzülenek belirtti. Kongre Heyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın tekliflerini oy birliğiyle kabul etti. Paşa, başkanlık kürsüsünü terk ederken sürekli şekilde alkışlandı. Kongre İcra Heyeti Reisi Posta ve Telgraf Genel Müdürü Sabri Bey kürsüye gelerek kongre namına Mustafa Kemal Paşa'ya ve İktisat Vekiline ve Belediye Heyetine teşekkür edilmesi teklifinde bulundu. Ayrıca Azerbaycan sefiriyle Rus sefirinin kongreye başarılar dileyen mektuplarını okudu. Onlara da birer teşekkür yazısı yazılması önerisinde bulundu. Kongre bu teklifleri alkışlarla kabul etti. Ardından kongre binasında hazır bulunan Kafkas Federasyon temsilcisi İbrahim Abilof Bey'le Rus Sefiri Aralof başkanlık kürsüsü önüne gelerek temsilcilere teşekkür ettiler. Aralof, kongre heyetini selamlarken: "Yaşasın Türkiye, Yaşasın Türk Ordusu" temennilerinde bulundu. Kongre başkanının ve başkan vekillerinin seçilmesi ve çalışmaların düzenlenmesi için saat üçte tekrar toplanmak üzere saat birde celse tatil edildi. Celsenin sonunda İzmir Belediyesi tarafından kongre binasında Mustafa Kemal Paşa şerefine bir ziyafet verildi. Ziyafette sefirler, askerî kumandanlar ve mülki idareciler hazır bulundular. Ziyafetten sonra Mustafa Kemal Paşa, numune şehrini ziyaret etti.⁵¹

İstikbal gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir İktisat Kongresi'ndeki konuşmasının bazı bölümlerini 19 Şubat tarihli Anadolu Ajansı'nın verilerine

50 Mahmut Esat Bey'in konuşması için bk. Ökçün, *age.*, s. 257-266.

51 "İktisat Kongresi", *İstikbal*, 20 Şubat 1923, No. 846, s. 1.

dayandırarak 22 Şubat'ta Trabzon kamuoyuna: "İktisat Kongresinde Mustafa Kemal Paşa'nın Nutku" başlığıyla taşıdı. Gazetede belirtildiğine göre Mustafa Kemal Paşa, konuşmasında millî ekonominin önemine değindi. Türkiye'nin layık olduğu yere getirilmesi için iktisadi meselelere birinci derecede önem verilmek zorunda olduğunu belirtti. Zamanın iktisat devri olduğunu vurguladı. O ana kadar ekonominin ihmal edildiğini ifade etti. Osmanlı Devleti padişahlarından örnekler vererek halkın iktisadi ihtiyaçları ve meselelerine değil kendi özel hırsları ve arzuları doğrultusunda hareket edildiğini, millî tarihin ve iktisadın oluşturulamadığını savundu. Osmanlı Devleti'nde kılıç gücüyle yapılan fetihlerin öne çıkarıldığını, saban gücüne yeterince önem verilmediğini belirtti. Zamanla saban gücünün kılıç gücü karşısında galip geldiğini, yine yabancılara verilen imtiyazlar ve kapitülasyonların, alınan iç ve dış borçların ekonomiyi çökerttiğini ifade etti. Şahsi hâkimiyetin yaşandığı o dönemlerde milletin ekonomik ihtiyaçlarının ve meselelerinin yok sayıldığını, bazı kişilerin menfaatleri üzerine ekonominin kurulmaya çalışıldığını belirtti. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Mondros Mütarekesi'nin ardından işgalcilerin vatan topraklarını çığnerken, içerdeki idarecilerin de onlarla birlikte hareket etmeleriyle milletin adeta yok edilmeye çalışıldığını söyledi. Fakat yok olduğu düşünülen Türk milletinin mücadeleye atıldığını, kesin kurtuluşunun ise anahtarlarının Misak-ı Millî ve Teşkilat-ı Esasî maddelerinin olduğunu anladığını belirtti. Misak-ı Millînin milletin tam bağımsızlığını temin eden ve bunun için ekonomisinde gelişmeyi engelleyen bütün sebepleri lağveden bir düstür olduğunu söyledi. Teşkilat-ı Esasîye Kanunu'nun ise Osmanlı Devleti'nin tarihe mal olduğu ve Türkiye'nin kurulduğunu ve hâkimiyetin artık millette olduğunu ilan ettiğini belirtti. Tam bağımsızlık için bir millî hâkimiyetin, iktisadi hâkimiyetle sağlanması gerektiğini vurguladı. Bu düstürlarla Türkiye'de herkesin çalışarak iktisadi gelişmişliğe ulaşılacağına vurgu yaptı.⁵²

İstikbal gazetesinin bildirdiğine göre 17 Şubat'ta öğleden sonra saat üçte ikinci celse toplandı. Kongre başkanlığına Manisa Sanayi Murahhası Kazım Karabekir Paşa oy birliğiyle ve alkışlarla seçildi. Karabekir Paşa, başkanlık makamına çıkarak seçilmesinden dolayı kongre azalarına teşekkür etti. Yaptığı

52 "İktisat Kongresinde Mustafa Kemal Paşa'nın Nutku", *İstikbal*, 22 Şubat 1339, No. 848, s. 1; Devrin pek çok gazetesinde de Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması benzer şekilde kamuoyuna aktarıldı. Bk. Ökçün, *age.*, s. 243-256; Mustafa Kemal Paşa'nın açılış konuşmasının tam metni için bk. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 103-116; İnan, *age.*, s. 57-69.

kısa konuşmada Türk varlığına kast eden işgalciler nasıl yenildiyse kendilerini kemiren fakirliğe ve cehalete karşı da savaş açıldığını ve iktisadi kalkınma için ilmî esaslara dayanılarak çalışılacağını, her türlü israftan kaçınılacağını ifade etti. Fedakâr işçilerin, sanatkârların, çiftçilerin tüccarların yapılacak iktisadi kalkınma savaşında üzerlerine düşen görevleri başaracaklarını belirtti. Kazım Karabekir Paşa'nın konuşması alkışlarla karşılandı. Onun ardından başkan yardımcıları seçimi yapıldı. Kütahya temsilcisi Akagündüz, ticaret temsilcisi Alanyalı Mehmet, sanayi temsilcisi Selahaddin başkan vekilliklerine, işçi temsilcisi Bahriyeli Muallim Şefik, sanayi temsilcisi Mühendis İlhami Beyler kâtiplik, çiftçi başkan vekilliğine ise Manisa temsilcisi Osmanzade Kani Bey seçildiler. Farklı gruplar encümenler halinde ayrı ayrı toplantılar yaparak alacakları kararlara ait muhtıralarını başkanlık makamına teslim edeceklerdi. Gazete haberlerinden anlaşıldığına göre İzmir İktisat Kongresi'ne Bursa'dan 1923 senesi sergisi namıyla ve İstanbul'dan Rus Ticaret Odasından tebrik telgrafları gönderildi.⁵³

Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya daha önce gönderdiği yazıda kongreyi açtıktan sonra Ankara'ya hareket edeceğini ifade etmişti.⁵⁴ 18 Şubat gecesi eşi Latife Hanım'la birlikte trenle İzmir'den Ankara'ya hareket etti. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir İktisat Kongresi'ni açtıktan sonra hızla Ankara'ya geçmesinin sebebi, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasından sonra Türkiye'ye dönen İsmet Paşa ve Türk temsilci heyetiyle durum değerlendirmesi yapmaktı. Zira 19 Şubat'ta Lozan'dan dönmekte olan İsmet Paşa ile Eskişehir'de buluştular ve bir ön görüşme yaptılar.⁵⁵ Ardından birlikte Ankara'ya hareket ettiler. Gazete, Ankara'daki özel muhabirinin 20 Şubat tarihli telgraflarına dayandırarak verdiği haberlerde Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'den Ankara'ya dönüşünü kamuoyuna taşıdı. Gazeteye göre Mustafa Kemal Paşa, eşi Latife Hanım ile birlikte İsmet Paşa ve yanlarında dört Amerikalı gazeteci olduğu halde Ankara'ya ulaştılar.⁵⁶

Lozan'dan dönen İsmet Paşa ile İzmir'den Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Paşa gelişmeleri masaya yatırdılar. İsmet Paşa, gazetecilere verdiği demeçlerle Lozan'daki gelişmeleri kamuoyuyla paylaştı. Bunlardan birinde İzmir İktisat Kongresi'ne dair fikrini de ortaya koydu. 23 Şubat 1923'te *İstikbal* gazetesinin belirttiğine göre İsmet Paşa, *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesine bir

53 "İzmir İktisat Kongresi'nde", *İstikbal*, 22 Şubat 1923, No. 848, s. 1.

54 BOA., HR. İM. Kutu: 16, Gömlek: 62, lef.1-2.

55 Kocatürk, *age.*, s. 325.

56 "Paşalar Ankara'ya Muvasalat Ettiler", *İstikbal*, 21 Şubat 1923, No. 847, s. 1.

demeç verdi. Demecinde Lozan Konferansı'nın askıya alındığını belirtti. Lozan Konferansı'nda bazı hususların halledildiğini fakat Türkiye'nin hayati önemine haiz iktisadi meselelerinin çözülemediğini söyledi. Türk milletinin ise diğer medenî ve hür milletler gibi iktisadi kalkınmasının önemini idrak ettiğini belirtti. Bunun da en önemli göstergesinin İzmir'de toplanan iktisat kongresi olduğunun altını çizdi. Ona göre bu kongre ile Türkiye, iktisadi bağımsızlığından taviz vermeyeceğini gösterecekti.⁵⁷

İstikbal gazetesi, İzmir'deki kongredeki gelişmeleri Trabzon kamuoyuna taşımaya devam etmekteydi. Gazeteye göre kongre grupları 20 Şubat'ta faaliyetlerine devam ettiler. İşçi grubu, farklı kollardan gönderilen raporları incelemekle meşgul oldu. İncelemelerini cuma günü tamamlayarak İzmir İktisat Kongresi Heyet-i Umumiyyeye sunması beklenmektedir. Ticaret ve sanayi temsilcileri de bir grup halinde hazırlıklarını sürdürmektedir. Çiftçiler grubu 20 Şubat'ta yaptıkları toplantılarında hayvan hırsızlıkları gibi asayiş olaylarını, reji ve eğitim meselelerini tartıştılar. Tespit edilen maddelerin müzakeresi için Kongre Heyet-i Umumiyyeyi toplantıya davet edeceklerdir. Ticaret, şirket ve bankalar grubu da hazırlıklarını tamamlamak üzeredir. Sanayi grubu toplanarak telgraf ve nakliye araçlarının ücretlerini, hamallık usûllerini müzakere edip bazı kararlar alacaklardır. Kütahya, Uşak, Gediz, Emet, Simav ve Tavşanlı temsilcileri aralarında bir toplantı yaparak dört gruba ait raporlarını tespit ettiler. Raporlar ayrı ayrı ilgili encümenlere teslim edildikten sonra hazırlanacak genel raporu kongre başkanlık makamına vereceklerdir.⁵⁸

21 Şubat'ta ticaret grubu sekiz şubeye ayrıldı. O ana kadar banka, maden, gümrük şubeleri görüşmelerini tamamlayıp raporlarını encümenlere sundular.⁵⁹ Öte yandan gazetede belirtildiğine göre, Türk sanatkârlarından meşhur Hattat Hasan Bey kongre şehrinde sergilediği eserlerinden çok nadide ve kıymetli üç adet işlemeli tabağı Mustafa Kemal Paşa'ya hediye etti.⁶⁰

21 Şubat'ta İzmir İktisat Kongresi Reisi Kazım Karabekir Paşa ile İktisat Vekili Mahmut Esad Bey, Sıhhat Yurdunda tedavi altında bulunan Azerbaycan Sefiri İbrahim Abilov Bey'i ziyaret ettiler. Gazetenin verdiği bilgiye göre Abilov'un sağlık durumu vahametini muhafaza etmektedir.⁶¹

57 "İsmet Paşa'nın Hâkimiyet-i Milliyeye Beyanâtı", *İstikbal*, 23 Şubat 1923, No. 849, s. 1.

58 "İktisat Kongresi", *İstikbal*, 25 Şubat 1923, No. 850, s. 1.

59 *İstikbal*, 25 Şubat 1923, No. 850, s. 1.

60 *İstikbal*, 25 Şubat 1923, No. 850, s. 1.

61 *İstikbal*, 25 Şubat 1923, No. 850, s. 1.

Gazete Ankara'da özel muhabirinin telgrafına dayandırdığı haberinde İzmir'deki kongrenin 22 Şubat Perşembe günü sona erdiğini okuyucularına paylaştı. Kongrenin reji idaresinin lağvedilmesini önerdiğini de kamuoyuna taşıdı.⁶² Aynı haber kaynağında Sovyet Rusya temsilcisi "Aralof Yoldaş"ın da İzmir'den Ankara'ya döndüğü belirtildi.⁶³ Gazetenin kongrenin sona erdiğine dair haberinde çelişki vardı. Zira kongrenin birkaç gün faaliyetlerine ara verdiği anlaşılmaktadır. *İstikbal* aynı sayıda Kongre Umumi Heyeti'nin 24 Şubat Cumartesi günü öğleden sonra saat ikide toplanacağını da belirtti.⁶⁴

Gazeteden anlaşıldığına göre kongre 24 Şubat'ta değil, 25 Şubat'ta saat birde Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında üçüncü umumi toplantısını yaptı. Çiftçi grubu tarafından hazırlanan zirai asayiş hakkındaki layiha müzakere olunarak 14 madde şeklinde kabul edildi. Bu maddeler arasında asayişin sağlanması, maarifin geliştirilmesi, köylerin toplu bulundurulmasının nahiye kanununda dikkate alınması, eşkıyalıkla mücadelede ihmali görülen mülki idarecilerin ve güvenlik kuvvetlerinin sorumlu tutularak devlet hizmetlerinden çıkarılmaları, hayvan hırsızlığı, yol kesicilik, soygunculuk, eşkıyaya yataklık gibi suçların mahkemelerde davalarının görülmesi ve öncelikle istinaf temyiz sürelerinin azami bir ay olarak sınırlandırılması, eşkıyalığın ortadan kaldırılması hususunda memurların, askerlerin, yardımcıları, jandarma, kır bekçilerine yeterli maaş tahsisi ile halkın zararına meydan verilmemesi, jandarma mesleğine dâhil olacakların ilk tahsillerini görmüş olmaları, köyler ve kasabaların birbirlerine telefonla bağlanmaları ve bu hususta barışın sağlanmasının ardından ordu malzemesinden yararlanılması, seyyar kâtiplerin iskân edilmeleri, derbent denilen karakolların tekrar kurulması, şimendifer kumpanyalarının dikkatsizliği nedeniyle hat boyunca mahsullerini nakledemeyen köylülerin şirketler tarafından zararlarının karşılanması kararları alındı. Bu maddelerin tartışılması esnasında çiftçi temsilcilerinden Ayşe Hanım kürsüye gelerek beyanatta bulundu. Ardından kongreye temsilci olduklarından dolayı Aydın Şimendifer Kumpanyası tarafından işten çıkarılan beş işçinin tekrar görevlerine alınmaları için hükümet nezdinde girişimde bulunulması hakkında amele grubunun sunduğu teklif kabul edildi. Aşar meselesi diğer gruplarla alakadar bulunarak gündemden ertelendi. Ticaret-i Bahriye grubunun tekliflerine geçildi. Teklifler kabotaj, deniz ticareti bankacılığı, denizcilik himayesi, denizcilik sanayisinin himayesi,

62 "İktisat Kongresi Perşembe Günü Hitam Buldu", *İstikbal*, 26 Şubat 1923, No. 851, s. 1.

63 "Aralof Yoldaş Ankara'da", *İstikbal*, 26 Şubat 1923, No. 851, s. 1.

64 "İktisat Kongresinin Heyet-i Umümiye İçtimarı", *İstikbal*, 26 Şubat 1923, No. 851, s. 1.

balıkçılık, balık yağcılığı ve meslek mekteplerinin kuruluşundan ibaretti. Yapılan müzakereler neticesinde denizcilik sanayisinin himayesine dair verilen layihadaki ikinci maddenin değiştirilmesi ve denizcilik sanayisinin ziraat bankalarından yararlanmalarını getiren dokuzuncu maddenin çıkarılması ile kabul edildi. 26 Şubat saat birde kongre toplanmak üzere celseye son verildi.⁶⁵

26 Şubat'ta, kongre saat birde Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında dördüncü umumi toplantısını yaptı. Çiftçi grubu tarafından hazırlanan aşarın kaldırılmasına dair layihanın müzakeresine başlandı. Layiha hakkında farklı gruplardan hatipler konuşmalar yaptılar. Çiftçi ve işçi grupları aşarın lağvı hakkındaki teklifi kabul ederlerken ticaret ve sanayi grupları uygulanan aşar usulü yerine daha adil bir yolun oluşturulmasını önerdiler. Neticede her grubun düşüncesini ihtiva eden birer layiha sunmaları kararı alındı. Ardından Ziraat Bankası ve zirai itibar meseleleri tartışıldı. Şu maddelerde karar kılındı:

Madde 1- Hükûmet, Ziraat Bankasından aldığı paraları mümkün olan en kısa zamanda geri ödemelidir. Bundan sonra Hükûmet, Ziraat Bankası sermayesini hiçbir sebep ve bahane ile bir başka kaleme aktarmamalıdır.

Madde 2- Ziraat Bankası hakkında çıkan yeni kanun biraz daha değiştirilerek, derhal tatbikine başlanmalıdır.

Madde 3- Ziraat Bankası, kefalet karşılığında ifrazat işlemini yaymasıyla bireysel itibar karşılığında kısa sürelilerin ifrazat muamelesini nizamnameye ilave etmelidir.

Madde 4- Ziraat Bankasının şahsi itibar için talep edeceği mazbatalar yeni nahiye meclisleri tarafından verilmelidir.

Madde 5- Ziraat Bankasının gözetimi ve yardımıyla yardımlaşma şirketleri bir an önce kurulmalıdır.

Madde 6- Seferberliğin başlangıcından itibaren çiftçiden alınmış olan her çeşit hububat ve iâşe zahiresi bedelleri ve nakliye ücretleri Hükûmet tarafından ödenmelidir. Teşkil edecek yardım şirketlerine bunların tedariki karşılığında alacaklı olan çiftçilere şirket hisse senetleri verilmelidir.

Ardından ticaret grubu tarafından bir ticaret bankasının kurulması hakkında teklif edilen layihanın müzakeresine geçildi. Layiha hakkında farklı hatipler

65 "İktisat Kongresinde İttihaz Edilen Mukarrerat", *İstikbal*, 1 Mart 1923, No. 854, 1.

tarafından konuşmalar yapıldı. Neticede bu hususta daha fazla aydınlatılmak için İktisat Vekili Mahmut Esad Bey'in toplantıya davet edilmesi kararı alındı. Ertesi gün toplantıya devam edilmek üzere celseye son verildi.⁶⁶

27 Şubat'taki celse *İstikbal* gazetesinde: "İktisat Kongresi, Kazım Karabekir Paşa'nın Taht-ı Riyasetinde Şimdiye Kadar Bir Hayli Şeyler Tespit Etmiş" başlığıyla verilmiştir. Gazeteye göre iktisat kongresi, beşinci umumi toplantısını Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında gerçekleştirdi. Kambiyo merkezlerinin, özellikle nakit ve tahvilat borsalarının millileşmesi, ıslahı, ticaret merkezlerinde esham ve tahvilat borsalarının açılması, büyük sermayeli bankalar vasıtasıyla piyasa ve borsanın himayesi, bir kambiyo komisyonunun teşkili, cuma gününün tatil olması hakkındaki kambiyo borsa sözleşmesine dair layiha kabul edildi. Ardından madenler layihası müzakere edildi. Madenlerin havzalara ayrılarak incelenmesi, bir Tabakatül Arz Da-rül Mesaisinin (Jeoloji Atolyesi) açılması, madenlerin müzayedesıyla tercihen Türk girişimcilere ihalelerinin verilmesi, harp ve işgal dolayısıyla işlenmesi mümkün olmayan madenlerin kararlaştırılan vergiden afları, şimendifer ücretlerinin ve liman vergisinin düşürülmesi ve millî şirketlerde yerli gümrüklerin sarf ve tüketilmesi, Zonguldak ve Ereğli havzalarında tasarruf hukuku ve sınır anlaşmazlıkları meselelerinin uzmanlardan oluşan bir heyet tarafından çözülmesi kabul edildi. Ardından işçi grubunun hazırladığı layihaya geçildi. Layihadaki şu maddeler kabul edildi:

Madde 1- Amele kelimesiyle hitap edilmekte olan kadın, erkek sanayi uzmanları bundan sonra işçi unvanıyla anılacaktır.

Madde 2- Salgın hastalık ve özellikle verem son zamanlarda işçi ile ailelerinde çok fazla tahribat yaparak ırkın varlığını mahvetmektedir. Bunlarla mücadele için verem tecrithanelerinin, sanatoryumların ve hastanelerin masraflarına karşılık olmak üzere sıhhat vergisi adıyla bir vergi, temettü vergisine eklenmelidir.

Madde 3- Mebus ve belediye seçimlerinde temsil mesleği usulü kabul edilmelidir.⁶⁷

Kongre, ertesi günü toplanmak üzere celse sona erdi.

66 "İktisat Kongresinde İttihaz Edilen Mukarrerat", *İstikbal*, 1 Mart 1923, No. 854, s. 1.

67 İktisat Kongresi, *İstikbal*, 2 Mart 1923, No. 855, s. 1.

Kongre altıncı umumi toplantısını 28 Şubat'ta yaptı. Yunanistan'dan gelecek Türk esirlerinin⁶⁸ kongre adına karşılanmaları için her gruptan ikişer temsilcinin gönderilmesine dair sunulan taktir oy birliğiyle kabul edildi. İşçi grubunun sunduğu layihanın müzakeresine ise devam edilerek sendika hakkının tanınması, Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun yeniden incelenmesi ve hazırlanması, tarım sektöründen başka diğer işlerde çalışan işçilerin günlük çalışma sürelerinin sekiz saat olması kararı alındı.⁶⁹

6 Mart tarihli *İstikbal*, İzmir İktisat Kongresi'nin, perşembe günü kapanması kararı alınmasına rağmen, işlerin tamamlanamaması nedeniyle kapanışına kadar toplantı halinde kalacağını bildirdi. Kongre 1 ve 2 Mart tarihlerindeki yedinci ve sekizinci umumi toplantılarında gümrüklerde koruma usulünün tatbikine, yollar ve ormanların korunmasına dair layihaları müzakere ve kabul etti.⁷⁰

3 Mart'ta saat onda Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında kongre dokuzuncu umumi toplantısını gerçekleştirdi. Toplantıda ticaret grubunun nakliye vasıtalarına dair hazırladığı layihanın 2 Mart'taki toplantıda ertelenen üçüncü maddesi şu şekilde kabul edildi: "Madde 3-Memleketimizin iktisadi ana hatları olacak demiryolları inşasının Hükûmetçe bir program olarak kabulü." Toplantıda ziraat grubunun sunduğu, yeni usûl tarım aletleri ile büyük tarım makinelerinin alınması, her sene tarım aletleri sergisinin açılması, tamirhaneler kurulması, ustalar yetiştirilmesi, saban, pulluk vesaire gibi basit makineleri üretecek fabrikanın yapılması, imalat-ı harbiye fabrikalarının barışın imzalanmasından sonra sanayi ve ticarî amaçlara da hizmet ettirilmesi, vilayet merkezlerinde olduğu gibi bazı önemli nahiye

68 Esir değişimi antlaşması gereğince Türk esirlerinin vatana gelişleri Yunanistan'ın bazı bahaneleriyle ertelenecektir. Kongrenin bitişinden yaklaşık üç hafta sonra 24 Mart'ta Türk esirleri Yunan vapurlarıyla İzmir'e getirildiler. Vapurlardan çıkan esirler arasında beş hasta ile bir yaralı vardır. Vapurlarda kendilerine su verilmediğinden şikâyet eden esirler iskeleye çıkınca hemen su istediler. Kafilerle vapura gelen subayları "yaşasın ordumuz" nidalarıyla karşıladılar. Esirler önlerinde bayraklar, davullu ve zurnalı şekilde Ponta İskelesine gelen binlerce halk ile beraber Vali, Kumandan, sivil ve asker birçok memurlar tarafından karşılandılar. Esirler karaya ayak basar basmaz vatan toprağını öptüler. İçlerinden Doktor Necati, gazetecilerden Ragıp ve Eskişehir gazetesi sahibi Naki Beyler kendilerini zulüm ve esaretten kurtaran millete ve hükûmete teşekkür eden birer konuşma yaptılar. Bk. Esirlerimiz Anavatan'da, *İstikbal*, 29 Mart 1923, No. 877, s. 1.

69 "İktisat Kongresi", *İstikbal*, 4 Mart 1923, No. 856, s. 1.

70 "İktisat Kongresi", *İstikbal*, 6 Mart 1923, No. 858, s. 1.

merkezlerinde tarım alet ve edevatı ile traktörlerde kullanılan gaz, benzin ve yağların gümrük vergilerinden muafiyetlerinin sağlanması gibi maddelerden oluşan layiha kabul olundu. Ardından ticaret grubunun layihasının müzakerelerine geçildi. Bu layiha maddeleri aynen kabul edildi.⁷¹

Nihayet kongre 4 Mart'ta Misak-ı İktisadi programını kabul ederek sona erdi. Gazetenin, 4 Mart tarihli Anadolu Ajansına dayandırarak verdiği habere göre kongre, öğleden önce saat on buçukta Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında veda toplantısını gerçekleştirdi. İlk olarak İzmir Belediyesi adına Haydar Rüştü Bey, kısa bir nutuk çekerek kongre temsilcilerine teşekkür etti ve başarılar diledi. Ardından hazırlanan Misak-ı İktisadi esasları okunarak oybirliğiyle kabul edildi. Başkan vekillerinden işçi gurubu adına Akagündüz, sanayi grubu namına Kani, ticaret grubu adına Mahmut Bey'ler birer konuşma yaparak kongre temsilcilerine katkılarından dolayı teşekkür ettiler. Kabul edilen Misak-ı İktisadi esaslarını bütün mevcudiyetleriyle benimseyeceklerini grupları adına onayladılar. Her birinin konuşmaları alkışlarla karşılandı. Kadın işçiler adına Rukiye Hanım bir konuşma yaparak kadın işçilerin de tam bağımsızlığı sağlayacak ekonomi cihadında canla başla çalışacaklarını söyledi. Onun bu sözleri de kongre temsilcilerince hararetle alkışlandı. Son olarak Kazım Karabekir Paşa, alkışlar arasında memleketin iktisadi durumunu özetleyen bir konuşma yaptı. Konuşmasının sonunda on biri çeyrek geçe kongrenin kapandığını ilan etti. Karabekir'in nutkundan sonra Ertuğrul bandosu tarafından İstiklal Marşı çalındı. Bütün temsilciler tarafından marş söylendi. Gazete, kongrede oy birliğiyle kabul edilen Misak-ı İktisadi esaslarını da kamuoyuna taşıdı. Gazetede verildiği şekliyle Misak-ı İktisadi maddeleri şöyledir:

1. Türkiye millî sınırları içinde lekesiz bir istiklal ile dünyanın sulh ve gelişme unsurlarından biridir.
2. Türkiye halkı millî egemenliğini, kanı, canı pahasına elde ettiğinden hiçbir şeye feda etmez. Millî egemenliğe dayanan Meclis ve Hükûmet daima açıktır.
3. Türkiye halkı tahribat yapmaz, imar eder. Bütün iktisadi mesaisi memleketi yükseltmek amacına bağlıdır.
4. Türkiye halkı tükettiği eşyayı mümkün mertebe kendi üretir. Çok çalışır, servette ve ithalatta israftan kaçır. Millî üretimini sağlamak için gerektiğinde geceli gündüzlü çalışmak onun nişanıdır.

71 "İktisat Kongresi", *İstikbal*, 6 Mart 1923, No. 858, s. 1.

5. Türkiye halkı serveti itibariyle, altın hazinesi üzerinde oturduğunun bilincindedir. Ormanlarını evladı gibi sever, ağaç bayramları yapar, yeni ormanlar yetiştirir. Madenlerini kendi millî üretimi için işletir ve servetlerini herkesten fazla artırmaya çalışır.

6. Türklerde serserilik, yalancılık, riya ve tembellik gibi kötü tabirlerden uzak, dindarane bir sağlamlık her şeyde esastır. Türkler her zaman faydalı yenilikleri severek alır. Türkiye halkı mukaddesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşmanca ve fesatça propagandalardan nefret eder ve daima bunlarla mücadele görev bilir.

7. Türkler ilim irfan aşığıdır. Her yerde hayatını kazanabilecek sûrette yetişir. Her şeyden evvel memleketin maarifine verdiği kutsiyet dolayısıyla mevlid-i şerif günlerini aynı zamanda bir kitap bayramı olarak kutlar.

8. Savaşlardan ve zorluklardan dolayı azalan nüfusun artırılması ile beraber muhitlerin ve insanların korunması emeldir. Türk, mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten de çekinir, bol ve saf havayı sever. Atalar mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi bedenî terbiyenin yapılmasına çalışır. Hayvanlarının cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.

9. Türk dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müesseselerine düşman olmayan milletlere daima dosttur. Yabancı sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi dil ve kanunlarına uymayan kuruluşlarla irtibat kurmaz. Türk, ilim ve sanatı her ne olursa olsun doğrudan doğruya alır ve her türlü irtibatta fazla aracı istemez.

10. Türk açık alınla ve serbestçe çalışmayı sever, işlerde tek el istemez.

11. Türkler hangi meslekte olur ise olsun, candan çalışırlar. Meslek ve zümre itibariyle iş birliği halinde memleketi ve birbirlerini tanımak için seyahatler ve birleşmeler yaparlar.

12. Türk kadını ve kocası, çocuklarını Misak-ı İktisadiye göre yetiştirir.⁷²

Kongrenin kapanması üzerine *İstikbal*'de Anadolu Ajansı kaynağına dayandırılarak temsilcilerin geri dönüşlerine dair haberler yer aldı. Gazeteye göre 4 Mart'ta kongre temsilcilerinden bir kısmı deniz yoluyla memleketlerine, bir kısmı da 5 Mart sabahında özel trenle Bandırma ve Afyonkarahisar'a hareket ettiler. Temsilciler yanlarında on binlerce basılan Misak-ı İktisadi ilkelerinin nüshalarını da memleketlerine götürdüler. Böylece Kongrede

72 "Misak-ı İktisadi", *İstikbal*, 7 Mart 1923, No. 859, s. 1.

alınan Misak-1 İktisadi ilkelerinin memleketin her köşesinde, özellikle de köylerde halka anlatılması, evlerin, dükkânların uygun yerlerine asılması ve hitabelerde okunulması hedeflendi. Ayrıca bundan sonra basılacak ve yayımlanacak bütün kitapların ilk sayfalarına Misak-1 İktisadi esasları gayet okunaklı şekilde eklenecekti.⁷³

Gazetenin belirttiğine göre Kongre Mazbata Encümeni, Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında kongre kararlarını tatbik ve tespit etmekle meşguldür. Bu çalışmanın da birkaç gün zarfında tamamlanacağı tahmin olunmaktadır.⁷⁴ Ankara özel muhabiri Osmanzade Hamdi'nin telgrafına göre 12 Mart'ta İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, İzmir'den Ankara'ya doğru hareket etti.⁷⁵

İstikbal gazetesinde İzmir İktisat Kongresi kararlarının hızla uygulanmaya başladığına dair haberler de Trabzon kamuoyuna taşındı. Örneğin kongredeki çiftçi temsilcileri, Türkiye Çiftçileri Birliği adıyla bir cemiyet kurdular. Bütün Türk çiftçileri bu cemiyetin doğal azası addedildi ve bir idare heyeti oluşturuldu.⁷⁶ İktisat Vekâleti Ziraat Genel Müdürü, bahçıvanlığın ıslahı ve bahçıvanların ihtiyaçlarını kendilerinden dinlemek üzere İzmir'deki bütün bahçıvanları cuma günü Bornova Ziraat Mektebine davet etti. 18 Mart tarihi itibarıyla Manisa'da açılacak geniş caddeler ve yapılacak yolların projesi tespit edildi. Ticari hayatı sekteye uğratmamak amacıyla açılacak caddelere tesadüf eden dükkânlar için yeni cadde hatları üzerinde başka binalar hazırlanıncaya kadar işlemlerine devam edeceklerdi.⁷⁷

Sonuç

Millî Mücadele'de askerî zaferlerin kazanılmasının ardından kalıcı barış müzakerelerinin yapıldığı bir süreçte İzmir'de Türkiye'nin ilk iktisat kongresi gerçekleşti. Memleketin dört bir köşesinden seçilen delegelerden oluşan kongre Misak-1 İktisadi adıyla bir programı kabul ederek Türkiye'nin yeni iktisadi yol haritasını belirledi. Kongrede yapılan konuşmalar ve alınan kararlarla özel sermayeyi önceleyen millî kapitalist sistem anlayışıyla antlaşma zemini aranan Batılı devletlere Bolşevik ekonomik sisteme girilmeyeceği

73 "İktisat Kongresi", *İstikbal*, 9 Mart 1923, s. 2.

74 "İktisat Kongresi", *İstikbal*, 9 Mart 1923, s. 2.

75 "İktisat Vekili Geliyor", *İstikbal*, 10 Mart 1923, No. 866, s. 2; "İktisat Vekili Avdet Ediyor", *İstikbal*, 13 Mart 1923, No. 864, s. 1.

76 "İktisat Kongresi", *İstikbal*, 9 Mart 1923, s. 2.

77 "İzmir Haberleri", *İstikbal*, 21 Mart 1923, No. 871, s. 1.

mesajı verilirken, Türkiye'nin ekonomide tam hâkimiyeti de hatırlatıldı. Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik sistemin sona erdiği, yeni Türkiye'de kanunlara uyulmak şartıyla yabancı sermayenin destekleneceğinin altı çizildi. İşgallerden kurtarılmasına rağmen uzun yıllardır savaşın ve işgallerin ıstırabını çeken Anadolu'nun aynı zamanda ekonomik açıdan da ihmal edildiği vurgulandı. Türkiye'nin ekonomik sorunları ve kalkınmasının yolları tespit edildi. Oybirliğiyle kabul edilen Misak-ı İktisadi programı basılarak en ücra köşelere kadar halka dağıtıldı.

Türkiye'nin ekonomisi açısından temel taşlardan olan İzmir İktisat Kongresi bütün Türkiye'de olduğu gibi Trabzon'da da yakından takip edildi. O yıllarda Gümüşhane'nin, Rize'nin, Giresun'un ve Ordu'nun bağlı bulunduğu Trabzon vilayetinin, en önemli gazetesi *İstikbal*, süreci kamuoyuna taşıdı. Trabzon'daki ittihatçı muhalifler tarafından kontrol edilmesine rağmen *İstikbal* gazetesi İzmir İktisat Kongresi sürecini destekledi. Trabzon'daki ittihatçılarla yakın ilişkileri bulunan Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, TBMM'de kongre öncesinde eleştirilerde bulunmasına rağmen *İstikbal* yayın anlayışında bir değişikliğe gitmedi. Aksine Ali Şükrü Bey kongrenin açılmasıyla beraber kongreyi destekleme yönünde bir tavır değişikliği gösterdi. İktisat Vekâletinin İzmir'de bir iktisat kongresi toplanacağını ilan ettikten sonra gazete, Trabzon kamuoyuna gelişmeyi duyurdu. Kongre hazırlık sürecinde, Trabzon'dan İzmir'e gönderilecek temsilcilerin belirlenmesi ve seçilmesi gazetenin gündeminde yer aldı. Kongreye katılmak için İzmir'e giden Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Türk ekonomisine ve kongreye dair muhtelif yerlerde yaptığı konuşmaları, gazetecilere verdiği demeçleri Trabzon kamuoyuna taşıdı. Aynı şekilde İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in temasları ve söylemleri gazete sayfalarında yer aldı. Bu konuşmalar ve demeçlerle özellikle Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı süreçte verilen iktisadi bağımsızlık mesajları vurgusu yapıldı. *İstikbal*, kongrenin açılış sürecini özetlerken, Mustafa Kemal Paşa'nın uzun açılış konuşmasının neredeyse tamamını Trabzonlulara aktardı. Kongre çalışmalarını, toplantılarını, komisyonların faaliyetlerini hemen her gün paylaştı. Bunların dışında Trabzon ve çevresinden ekonomi sektörünün içinde bulunan tüccar ve çiftçi gibi uzmanların görüşlerine yer verdi. Trabzon kamuoyuna kongrenin Türk ekonomisinin geleceğine bir umut olacağını, bu nedenle büyük bir gayretle desteklenmesi gerekliliği algısını oluşturmaya yardım etti.

Kaynaklar

“Azîm Müsadâtımıza Mukabil Müttefikler İktisadi Esaretimizi İstemekte Israr Etiler”, *İstikbal*, 7 Şubat 1923, No. 835.

Akbal, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Serander Yayınları, Trabzon 2008.

Ali Şükrü, “İktisadi Misâk, *Tan*, 9 Mart 1923, No. 43.

Ali Şükrü, “İktisat Kongresi, *Tan*, 20 Şubat 1923, No. 28.

Aralof Yoldaş Ankara'da, *İstikbal*, 26 Şubat 1923, No. 851.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.

Coşar, Ömer Sami, *Millî Mücadele Basını*, İstanbul 1964.

BCA., Fon: 30-10-10-0, Kutu:5, Gömlek:29, Sıra 17, lef.1-2.

BOA., HR. İM. Kutu: 48, Gömlek: 16, lef.1-2.

BCA., Fon: 30.0.18.1, Kutu: 13, Gömlek: 13, Sıra: 5, lef.1.

BOA., HR. İM. Kutu: 16, Gömlek: 62, lef.1-2.

“Esirlerimiz Anavatan'da”, *İstikbal*, 29 Mart 1923, No. 877.

İktisad Esaslarımız, Anadolu Matbaası, 1923.

“İktisat Kongresi Azaları”, *İstikbal*, 11 Şubat 1923, No. 838.

“İktisat Kongresi Azaları”, *İstikbal*, 2 Şubat 1923, No. 831.

“İktisat Kongresi İçin”, *İstikbal*, 23 Ocak 1923, No. 822.

“İktisat Kongresi Perşembe Günü Hitam Buldu”, *İstikbal*, 26 Şubat 1923, No. 851.

“İktisat Kongresi”, *İstikbal*, 12 Ocak 1923, No. 813.

“İktisat Kongresi”, *İstikbal*, 16 Şubat 1923, No. 843.

“İktisat Kongresi”, *İstikbal*, 18 Şubat 1923, No. 844.

“İktisat Kongresi”, *İstikbal*, 20 Şubat 1923, No. 846.

“İktisat Kongresi”, *İstikbal*, 25 Şubat 1923, No. 850.

“İktisat Kongresi”, *İstikbal*, 4 Mart 1923, No. 856.

- “İktisat Kongresi”, *İstikbal*, 6 Mart 1923, No. 858.
- “İktisat Kongresi”, *İstikbal*, 7 Şubat 1923, No. 835.
- “İktisat Kongresi”, *İstikbal*, 9 Mart 1923.
- “İktisat Kongresinde İttihaz Edilen Mukarrerat”, *İstikbal*, 1 Mart 1923, No: 854, 1.İktisat Kongresi, *İstikbal*, 2 Mart 1923, No. 855.
- “İktisat Kongresinde Mustafa Kemal Paşa'nın Nutku,” *İstikbal*, 22 Şubat 1923, No. 848.
- “İktisat Kongresinin Heyet-i Umumiye İçtimarı”, *İstikbal*, 26 Şubat 1923, No. 851.
- “İktisat Vekili Avdet Ediyor”, *İstikbal*, 13 Mart 1923, No. 864.
- “İktisat Vekili Geliyor”, *İstikbal*, 10 Mart 1923, No. 866.
- “İktisat Vekili Gitmiş”, *İstikbal*, 8 Şubat 1923, No. 836.
- İnan, Afet, *İzmir İktisat Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara 2010.
- İsmet Paşa'nın Hâkimiyet-i Milliyeye Beyanâtı, *İstikbal*, 23 Şubat 1923, No. 849.
- “İzmir Haberleri”, *İstikbal*, 21 Mart 1923, No. 871.
- “İzmir İktisat Kongresi'nde”, *İstikbal*, 22 Şubat 1923, No. 848.
- “İzmir'de İktisat Kongresi İçin Hazırlıklar ve Ziyafetler”, *İstikbal*, 18 Şubat 1923, No. 845.
- Kayıran Mehmet, Saygın, Selami, “İzmir İktisat Kongresi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C 2, S 5, 2019.
- Kocatürk, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara 1999.
- Kongre Açıldı, *İstikbal*, 19 Şubat 1923, No. 845.
- M. Tevfik Bey, “İktisat Kongresi Münasebetiyle”, *İstikbal*, 15 Şubat 1923, No. 842.
- “Misak-ı İktisadi”, *İstikbal*, 7 Mart 1923, No. 859.
- “Mustafa Kemal Paşa İzmir'de”, *İstikbal*, 2 Şubat 1923, No. 831.
- “Mustafa Kemal Paşa İzmir'e Avdet Etiler”, *İstikbal*, 14 Şubat 1923, No. 841.

“Mustafa Kemal Paşa Şark Gazetesinin Muharririne Mühim Beyanatta Bulunmuşlardır”, *İstikbal*, 7 Şubat 1923, No. 835.

“Mustafa Kemal Paşa”, *İstikbal*, 12 Şubat 1923, No. 839.

“Mustafa Kemal Paşa,” *İstikbal*, 6 Şubat 1923, No. 833.

“Mustafa Kemal Paşa,” *İstikbal*, 7 Şubat 1923, No. 835.

N., “İzmir’de Küşad Edilecek İktisadi Kongre Münasebetiyle”, *İstikbal*, 28 Ocak 1923, No. 829.

“Nikâh Merasimi”, *İstikbal*, 4 Şubat 1923, No. 832.

Ökçül, A. Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi*, Sevinç Matbaası, Ankara 1971.

“Paşalar Ankara’ya Muvasalat Etiler”, *İstikbal*, 21 Şubat 1923, No. 847.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, İstanbul 1976.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.27, Birinci Dönem, 5.2.1339, Ankara 1960.

Üçüncü, Sonay, “Ali Şükrü Bey’in Siyasi, İktisadi ve Sosyal Fikirleri”, *Ali Şükrü Bey Mücadeleyle Geçen Bir Ömür*, ed. Necmettin Alkan, Uğur Üçüncü, Kronik Yayınları, İstanbul 2017.

Üçüncü, Uğur, *İttihatçıların Trabzon’daki Faaliyetleri*, Ankara 2012.

Üçüncü, Uğur, *Milli Mücadele Yıllarında Trabzon’da İttihatçı Bir Sima Kâhya Yahya*, Serander Yayınları, Trabzon 2015.

Yalçın, Semih, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Ankara 2010.